

تأثیر سرمایه فرهنگی تجسم یافته (ذهنی) بر تحرک اجتماعی میان نسلی (مورد مطالعه: شهروندان ۳۰ تا ۵۴ ساله شهر گرگان)

دکتر زهرا غفاری^۱

تاریخ پذیرش: ۹۵/۱۲/۱۲

تاریخ وصول: ۹۵/۷/۲۱

چکیده:

هدف این مقاله بررسی تأثیر سرمایه فرهنگی تجسم یافته بر تحرک اجتماعی میان نسلی در شهر گرگان می باشد. روش تحقیق مورد استفاده، پیمایشی است. ابزار تحقیق، پرسشنامه‌ی محقق ساخته که برای تعیین اعتبار پرسشنامه از تکنیک اعتبار صوری و اعتبار محتوا با استعانت از تکنیک ضریب نسبی روایی محتوا استفاده شد. بعد از طراحی پرسشنامه و اجرای پایلوت بین ۳۰ پاسخگو، میزان پایایی سئوالات با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۲ محاسبه گردید. جامعه‌ی آماری این پژوهش شامل کلیه‌ی زنان و مردان ۳۰ تا ۵۴ ساله‌ی ساکن شهر گرگان که تعداد آنها بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ برابر با ۱۴۶۲۳۸ نفر و حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران ۳۸۴ نفر بشکل تصادفی چند مرحله‌ای تعیین گردید. برای شناخت نوع تکنیک‌های آماری از آزمون کولوموگراف - اسمیرنوف و بواسطه‌ی توزیع نرمال داده‌ها از تکنیک موجود در آمار پارامتریک (ضریب پیرسون) استفاده شده است. نتایج توصیفی نشان داد که ۸/۶ درصد پاسخگویان، دارای تحرک میان نسلی نزولی، ۲۴ درصد دارای تحرک میان نسلی افقی و ۶۷/۴ درصد دارای تحرک میان نسلی صعودی بوده‌اند. همچنین بین سرمایه فرهنگی تجسم یافته با تحرک اجتماعی میان نسلی افراد، در سطح ضریب اطمینان بیش از ۹۵ درصد رابطه وجود دارد.

مفاهیم کلیدی: سرمایه فرهنگی تجسم یافته، تحرک اجتماعی میان نسلی، گرگان

^۱ دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی و مدرس موظف دانشگاه فرهنگیان گرگان

مقدمه و بیان مسأله

کشور ما ایران، از قدمت فرهنگی زیادی برخوردار است و از جمله جوامع با فرهنگ غنی محسوب می‌شود. تفاوت‌های اجتماعی، اقتصادی وسیعی در این کشور زیاد بوده و همواره در گذر زمان و طی اعصار مختلف شاهد تحولات عظیمی بوده است. در هر زمان ملاک‌ها و معیارهای تعیین طبقات، در ایران یکسان نبوده و چه بسا ملاکی که در گذشته، ارزش و اعتبار اجتماعی به حساب می‌آمد، امروزه به آن اهمیتی داده نمی‌شود. نظام قشریندی ایران در گذشته، از ثبات بیشتری برخوردار بوده و تغییرات آن متأثر از تحولات سیاسی بوده است؛ لذا روندهای اجتماعی کردن افراد در نهادهای اساسی جامعه و به ویژه در محیط‌های شغلی در جهتی عمل می‌نمود، که افرادی که خواهان ارتقاء در وضع طبقاتی خود بودند، به صرف ارتقاء مهارت‌ها و تجارب خود قادر به این کار نبوده و ناگزیر به بهره‌گیری از امتیازات ساختاری، خانوادگی، قومی، قبیله‌ای، مذهبی، زبانی و... بودند. بنابراین در هر برهه‌ی تاریخی، شناخت ملاک‌ها و معیارهای اعتبار و ارزش اجتماعی و تعلقات طبقه‌ای ضروری بوده و تا زمانی که این شناخت حاصل نشود، تعیین تعلقات طبقه‌ای افراد غیر ممکن است و در نتیجه نمی‌توان به پیش‌بینی و تعیین گرایش‌های اجتماعی و فرهنگی آنها پرداخت. با توجه به اینکه ایستارها و نگرش‌های افراد متعلق به پایگاه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی متفاوت بوده و حتی میزان پویایی و تحرک آنها نیز یکسان و مشابه نمی‌باشد، بنابراین شناخت تعلقات طبقه‌ای افراد، در یک جامعه، جهت هر نوع برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری ضروری به نظر می‌رسد. با توجه به موارد ذکر شده سؤال‌های اساسی این پژوهش عبارتند از:

۱- آیا سرمایه‌ی فرهنگی تجسم‌یافته در میزان تحرک اجتماعی شهروندان گرگان تأثیر دارد؟

۲- متغیر جنسیت چه تأثیری بر میزان تحرک اجتماعی شهروندان گرگان دارد؟

۳- وضعیت تحرک اجتماعی صعودی، نزولی و افقی در شهر گرگان چگونه است؟ طراحی و تلاش می‌گردد که با بررسی‌های علمی به سؤالات مطرح شده پاسخ شایسته‌ای داده شود.

اهمیت و ضرورت پژوهش

تحرک اجتماعی در هر اجتماع و جامعه‌ای نشانگر وجود پویایی آن و در هر فرد، گروه و نهادی نیز بیانگر میزان تلاش فعالیت آنان در تغییر پایگاه و موقعیت اجتماعی خود

عموماً از پایگاه و موقعیت پایین تر به موقعیت بالاتر می‌باشد. ضرورت انجام این پژوهش، در دو بعد بیان می‌گردد. ۱- در بعد علمی، باعث افزایش ادبیات موضوع نسبت به تراکم و انباشت سرمایه‌ی فرهنگی شده و مرزهای دانش را در این زمینه گسترش می‌دهد؛ ۲- در بعد اجتماعی، باعث افزایش دانش کافی از جابجایی و تحرک اجتماعی در جامعه و همچنین افزایش شناخت عوامل مؤثر بر تحرک اجتماعی می‌شود. موضوع تحرک اجتماعی، چه در قالب مطالعات بنیادی و توصیفی باشد و بعنوان متغیر مستقل مورد بررسی قرار گیرد و چه بعنوان متغیر وابسته مورد مطالعه واقع شود، در هر حال منجر به تولید اطلاعات ذی‌قیمتی در خصوص روندهای تغییرات اجتماعی و فرهنگی می‌شود. اهمیت این تحقیق به دلیل کاربردی بودن و با توجه به اینکه موضوعی نسبتاً وسیع و فراگیر می‌باشد و موارد متعددی را مانند اشتغال، تحصیلات و ازدواج را در بر می‌گیرد، می‌تواند مورد استفاده نهادهای مختلف مانند آموزش و پرورش قرار گرفته و در سیاست‌های آموزشی خود زمینه را برای رشد و ارتقاء کیفی و آشنایی بیشتر دانش‌آموزان با مشاغل اجتماعی فراهم آورده تا آنان بتوانند تحرک اجتماعی صعودی داشته باشند. همچنین آموزش عالی، با فراهم نمودن و گسترش سطح فرهنگی، اجتماعی و آموزشی در سطح عالی به فراگیران در کسب مزایای اجتماعی کمک و زمینه‌ی رقابت صحیح بین افراد را بوجود آورد. استانداری، سازمان ملی جوانان، در برنامه‌ریزی‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت خود می‌تواند از یافته‌های پژوهش استفاده نموده و در طرح‌های عمرانی و فرهنگی خود، متناسب با رشد جمعیت، فضاهای فرهنگی و آموزشی مطلوب را برای جوانان که آینده‌سازان جامعه هستند در سطح شهر قرار دهند تا آنان از نیرو و استعداد‌های خود استفاده‌ی درست نموده و بتوانند زمینه‌ی توسعه‌ی پایدار اجتماعی را فراهم نمایند.

چارچوب نظری پژوهش

دو رویکرد مختلف بر نظریات کلاسیک و جدید در مورد طبقات اجتماعی و تحرک وجود دارد. الف) کسانی که طبقات مختلف را در قالب اقشار اجتماعی مورد ارزیابی قرار می‌دهند و این اقشار را عمدتاً بر اساس شغل تعریف می‌کنند. به ویژه چون مشخص است که در هر جامعه قسمت عمده‌ی انسان‌های فعال دارای شغل هستند و چون شغل با بخش وسیعی از ابعاد مرتبط به موقعیت اجتماعی مانند درآمد، منزلت، شیوه‌ی زندگی و ... ارتباط دارد، در این دیدگاه مطالعه‌ی تحرک اجتماعی نیز معطوف به پایگاه اجتماعی است. در این رویکرد بر نظم سلسله‌مراتبی (عمودی) شغل تأکید می‌شود و بر مبنای شاخص‌هایی مانند

منزلت مشاغل، پایگاه اجتماعی - اقتصادی (درآمد و تحصیل) وجه عمودی تحرک، تعریف می‌شود؛ ب) جامعه‌شناسانی که طبقه را قابل تبدیل به قشر نمی‌دانند، به خصوص شغل را به تنهایی شاخصی برای طبقه به حساب نمی‌آورند. در این دید هر طبقه می‌تواند از اقشار مختلفی تشکیل شده باشند و بر مبنای معیارهای مختلفی نیز تعریف گردد. در دیدگاه اول تأکید بر ساخت امتیاز و پاداش است (نظر کارکردگرا)؛ و در دیدگاه دوم تحلیل طبقه بر پایه‌ی روابط استخدامی، سلطه و بهره‌کشی است (نظر تضادگرا). در اکثر موارد پژوهشگران به تأسی از وبر، معرف‌های عینی برگرفته از رتبه‌ی اقتصادی همچون درآمد، میزان تحصیلات و منزلت شغلی را مورد استفاده قرار دادند. در این دیدگاه شغل مهم‌ترین معرف رتبه‌ی کلی قشربندی است. این ادعا تا اندازه‌ای بر این اساس است که شغل با متغیرهایی چون درآمد و میزان تحصیلات، که اساس رتبه‌بندی‌های دیگر را تشکیل می‌دهد، همبستگی دارد. در رویکرد رابطه‌ای، تحلیل‌گران به پیامدهای رابطه‌ای نابرابری توجه دارند که شامل استثمار و تسلط یک گروه بر گروه دیگر و تأثیر این روابط بر ساختار اجتماعی یا تغییرات است. در این دیدگاه روابط کنترل و فرمانبرداری در کنش متقابل میان افراد و گروه‌ها منجر به پیدایش نابرابری می‌شود. در این باره مفهوم قدرت مطرح می‌شود. قدرت هنگامی نمایان می‌شود که عده‌ای به دلخواه قادر به کنترل وضعیت اجتماعی باشند، بدون آنکه اهمیتی برای نظرات موافق و مخالف قائل شوند؛ زیرا چنین کنترلی بطور معمول بر ایجاد و تقویت حقوق، فرصت‌ها و امتیازات نابرابر میان مردم تأثیر مستقیم دارد. بدین ترتیب، می‌توان که در رویکرد توزیعی، تحرک شغلی مورد قرار می‌گیرد (قائم‌زاده، ۱۳۸۱: ۱۲۳-۱۲۲).

تحرک اجتماعی

تحرک اجتماعی شامل هر گونه جابه‌جایی انسان در مکان، در زمان و در ساختارهای اجتماعی است. جامعه‌شناسان، واژه‌ی تحرک را در معنای منش اجتماعی مداوم، سازمان یافته از سوی یک گروه اجتماعی با برنامه‌ای هدف دار بکار نمی‌برند؛ بنابراین یک جنبش توده‌ای، جنبشی با هدف‌های اصلاح کلی اجتماعی، ذیل مفهوم تحرک اجتماعی جا ندارد. تحرک اجتماعی ناظر به دگرگونی در پایگاه یک شخص یا یک گروه است که دارای انواعی می‌باشد.

انواع تحرک اجتماعی

۱- تحرک افقی و تحرک عمودی: انتقال شخص از یک پایگاه اجتماعی به پایگاه اجتماعی دیگر را «تحرک اجتماعی» می‌نامند. که به شکل تحرک افقی^۱ انتقال یک فرد از یک پایگاه اجتماعی به یک پایگاه اجتماعی مشابه را تحرک افقی می‌نامند. تحرک عمودی^۲ انتقال از یک قشر به قشر دیگر اعم از این که بالاتر یا پایین‌تر باشد تحرک عمودی می‌نامند. تحرک عمودی دو صورت دارد: صعودی و نزولی. در حالت صعودی اجتماعی^۳، فرد از یک پایگاه پایین‌تر به پایگاه اجتماعی بالاتر ارتقاء می‌یابد. در حالت نزولی اجتماعی^۴، فرد از پایگاه بالاتر به پایگاه پایین‌تری تنزل می‌کند.

۲- تحرک درون نسلی و بین نسلی: تحرک اجتماعی یا به شکل تحرک بین دو نسل یا چند نسل است. یا تحرک در یک نسل. هر گاه موقعیت اجتماعی طی دو یا چند نسل تغییر کند، آن را تحرک بین نسلی^۵ و اگر در طول زندگی یک نسل تغییر کند، آن را تحرک درون نسلی^۶ می‌نامند (ملک، ۱۳۸۸: ۶۷).

آثار و نتایج تحرک اجتماعی در جامعه

تحرک اجتماعی در جامعه‌ای که بستر وقوع آن می‌باشد، تأثیرات فردی و اجتماعی متفاوتی بر جای می‌گذارد که گاهی اوقات، خود اینها نیز تحولات و تغییرات مختلفی را باعث می‌گردند. بی‌ثباتی قشربندی، افزایش کارآیی جامعه، ناهمگونی گروه‌ها و اقشار اجتماعی، سست شدن و گسستگی برخی روابط اجتماعی، قسمت‌هایی از این‌گونه پیامدها هستند. از مهم‌ترین پیامدها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- از آثار اجتماعی تحرک اجتماعی، در صورتی که موانع زیادی در برابر آن وجود نداشته باشد، افزایش کارآیی اجتماعی و اقتصادی است.

۲- تحرک اجتماعی باعث بی‌ثباتی در قشربندی می‌شود. جامعه‌ای برخوردار از تحرک اجتماعی، اعضاء، اقشار و پایگاه‌های اجتماعی مرتباً جابه‌جا می‌شوند و از ثبات کمتری برخوردارند.

¹ horizontal mobility

² vertical mobility

³ social climbing

⁴ social sinking

⁵ inter generation mobility

⁶ intra generation mobility

۳- تأثیر الگوهای تحرک اجتماعی بر سازمان سیاسی به دو گونه است: ۱- بررسی پیامدهای الگوهای مختلف در مورد حمایت یا کمک به این یا آن حزب، نهضت یا سازمان سیاسی؛ ۲- بررسی پیامدهای الگوهای مختلف در رابطه با شکل‌گیری قشرهای اجتماعی به معنای اعم و نخبگان به معنای اخص، با توجه به منشأ اجتماعی اعضای قشرها.

۴- در جامعه‌ای که تحرک اجتماعی در حد بالایی جریان دارد، خصوصاً تحرک گردشی، اشخاص جدیدی که موقعیت‌های اجتماعی را اشغال می‌نمایند، دقیقاً جایگزین کسانی که آن مواضع را ترک کرده‌اند نمی‌شوند. این به دلیل آن مقدار آزادی عمل است که اشخاص در اجرای نقش‌ها، معمولاً از آن برخوردارند (ماتراس^۱، ۱۹۸۴: ۳۹).

نظریه فرهنگی

پیر بوردیو^۲ (۲۰۰۲-۱۹۳۰)، از جامعه‌شناسان مشهور فرانسوی که تأثیر مهمی بر رفع چالش‌های نظریه‌پردازی در جامعه داشته و ضمن تعهد به سنت‌های اصیل این رشته سعی نموده تا بین ساختارگرایی و فرهنگ‌گرایی آشتی برقرار نموده و عوامل نظری و تجربی را از یک سو و خرد و کلان، عینی و ذهنی عاملیت و ساختار فرد و جامعه و سایر دوگانگی‌های مناقشه‌برانگیز در جامعه‌شناسی را از سوی دیگر در هم بیامیزد (پنیتو^۳، ۱۹۹۶: ۱۰)؛ و با ارائه‌ی مفاهیم جدیدی همچون میدان، منش، سرمایه، ذائقه و ... به تلفیق مفهومی پرداخته و در بکارگیری روش‌های کمی و کیفی در بررسی‌های تجربی نیز از قابلیت روش‌شناسی‌های مختلف بهره گرفته و به شناخت معتبر یاری رساند. مجموعه تلاش‌ها و نظریات بوردیو ذیل جامعه‌شناسی فرهنگ که خود به آن نظریه عمل نام نهاده، قرار می‌گیرد.

انواع سرمایه از منظر بوردیو

۱- سرمایه اقتصادی^۴: به درآمد پولی و سایر منابع و دارائی‌های مالی اطلاق می‌شود که تظاهر نهادینه‌اش را می‌توان در حق مالکیت یافت. مثلاً پول و اشیاء مادی که می‌توان برای تولید کالا و خدمات به کار برد.

^۱ Matras

^۲ Pierre Bourdieu

^۳ Paineto

^۴ economic capital

۲- سرمایه‌ی اجتماعی^۱: مجموعه هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه شده و موجب پائین آمدن سطح هزینه‌های تبادل ها و ارتباطها می‌شود. بر اساس این تعریف، مفاهیمی، نظیر: جامعه‌ی مدنی و نهادهای اجتماعی نیز دارای ارتباط مفهومی نزدیک با سرمایه‌ی اجتماعی می‌شوند. مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی در سازمان‌ها عبارت از: اعتماد، مشارکت، انسجام و همبستگی، آگاهی است (کلمن^۲، ۱۳۷۷: ۴۶۲).

۳- سرمایه‌ی فرهنگی^۳: به تمرکز و انباشت انواع کالاهای ملموس فرهنگی و نیز قدرت و توانایی در اختیار گرفتن این کالاها و همچنین استعداد و ظرفیت فرد در شناخت و کاربرد این وسایل گفته می‌شود. مجموعه‌ای از روابط و معلومات و اطلاعات و امتیازات است که فرد برای حفظ کردن یا بدست آوردن یک موقعیت اجتماعی از آن استفاده می‌کند. (بورديو، ۱۹۸۴: ۵۷).

۴- سرمایه‌ی نمادین^۴: مجموعه ابزارهای نمادین، حیثیت، احترام و قابلیت‌های فردی در رفتارها (کلام و کالبد) که فرد در اختیار دارد. سرمایه‌ی نمادین جزئی از سرمایه‌ی فرهنگی است و به معنای توانایی مشروعیت دادن، تعریف کردن و ارزش گذاردن است. (بورديو، ۱۹۸۴: ۱۲۱).

ساخت طبقاتی از طریق ترکیب انواع این سرمایه‌ها معین می‌شود. طبقات بالا بیشترین میزان را در هر چهار نوع سرمایه دارا هستند. طبقه‌ی متوسط تعداد کمتری از این انواع را در اختیار دارد و طبقه‌ی پایین کمترین مقدار، این ترکیب از منابع را مورد بهره‌برداری قرار می‌دهد. شاخه‌ی بالا بخش مسلط در هر طبقه و شاخه‌ی پایین زیر سلطه است و بخش میانی موقعیت پست‌تری نسبت به طبقه‌ی بالا و موقعیت برتری نسبت به طبقه‌ی پایین دارد. در ضمن شاخه‌ها در کشمکش برای دست‌یابی به منابع و مشروعیت بخشیدن به خودشان کوشش می‌کنند. آنها گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی را بوجود می‌آورند، تا از آن طریق به سرمایه‌ی اجتماعی دست یابند. اما توانایی آنها برای ساختن چنین شبکه‌هایی محدود است و تحت تأثیر دیگر اشکال سرمایه‌ای هستند که در اختیار

¹ social capital

² James Colman

³ cultural capital

⁴ symbolic capital

دارند (ترنر^۱، ۱۹۹۸: ۵۱۴). از دیدگاه بورديو سه عامل در سرمايه تأثير مي‌گذارد: ۱- حجم سرمايه^۲؛ ۲- تركيب سرمايه^۳؛ ۳- مسير سرمايه^۴.

حجم به ميزان برخورداري از انواع سرمايه مربوط مي‌گردد. تركيب به ميزان فراواني نسبي هر يك از چهار نوع سرمايه اقتصادي، اجتماعي، فرهنگي و نمادين مربوط مي‌شود. بر مبنای نظريه‌ی بورديو بعضی از افراد حجم کمی از سرمايه چه اقتصادي و چه فرهنگي را دارند، که تركيب آن دو به جايي نمي‌رسد. بالاخره عامل سوم در سرمايه که از نظر بورديو با اهميت است، مسير مي‌باشد. از نظر وي همه‌ی ما امکان تحرک طبقاتي داريم که اين امر از منشا طبقاتي آغاز شده و تا موقعيت کنوني ما حرکت مي‌کند. بطور مثال فرزند يك مغازه‌دار کوچک ممکن است با کسب سرمايه‌ی فرهنگي به موقعيت اقتصادي و سياسي قابل توجهي دست يابد. هر فردي مسيري را در زندگي خود طی مي‌کند که آن مسير مي‌تواند او را از يك نقطه به نقطه‌ی ديگر حرکت دهد. در مواردی اين مسير مي‌تواند صعودی و در مواردی اين مسير نزولی. بورديو تأکيد مي‌کند که کسب سرمايه‌ی فرهنگي به ويژه تحصيلات، یکی از راه‌های مهم در تحرک اجتماعي در جامعه‌ی مدرن است (بورديو، ۱۹۸۴: ۱۲۲)

انواع سرمايه فرهنگي از نگاه بورديو

بورديو در «اشکال سرمايه‌ی فرهنگي» سه نوع سرمايه‌ی فرهنگي را شناسايي مي‌کند. ۱ - سرمايه‌ی فرهنگي تجسم‌يافته^۵: شامل حافظه، مهارت‌های تجربی و رفتاری و معلومات کسب‌شده، از سرمايه‌های بدني و فردي محسوب مي‌شوند. از مشخصه‌های اين سرمايه، مي‌توان به پيوستگي و درون‌يافتگي آن اشاره کرد. اين سرمايه، دارايی‌ای است که به شخص و خلق و خوي وي بدل شده است. به عبارت ديگر، تنها، صاحب اين خاصيت، دارنده‌ی اين سرمايه‌ی فرهنگي است. به همين جهت نمي‌توان اين سرمايه‌ی دروني‌شده را از طريق بخشش، وراثت و خريد و فروش به ديگري انتقال داد (بورديو، ۱۹۹۷: ۴۷-۴۶).

¹ Turner

² volume

³ composition

⁴ trajectory

⁵ embodied cultural capital

۲- سرمایه‌ی فرهنگی عینی^۱: همان‌طور که از نام آن مشخص است، سرمایه‌ی فرهنگی عینی هم به کالاهای فرهنگی و رسانه‌ای دلالت می‌کند که در واقع بخشی از مایملک و دارایی و هم به توانایی عینیت‌یافته و نمود یافته‌ی فردی مانند آثار هنری، نوشتن و مانند آنها اشاره دارد. سرمایه‌ی عینی فرهنگی، مجموعه میراث‌های فرهنگی، آثار ادبی و شاهکارهای هنری و جز این‌ها را سرمایه‌ی عینی فرهنگی می‌نامند.

۳- سرمایه‌ی فرهنگی نهادی شده^۲: دلالت به مدارک آموزشی دارد. شایستگی‌های آکادمیک برای دارندگان شان سودهای اقتصادی و نمادینی مانند درآمد بالا، اعتبار شغلی بالا به همراه دارد. افراد سرمایه‌ی فرهنگی خودشان را به سرمایه‌ی اقتصادی و نمادین تبدیل می‌کنند. مدارک حرفه‌ای و کارا از نمونه‌های سرمایه‌ی نهادی و ضابطه‌ای هستند. مدرک تحصیلی سند تخصص فرهنگی است که به دارنده‌اش ارزش قراردادی تضمین شده‌ای ارائه می‌دهد. بورديو بر این اعتقاد است که سرمایه‌ی اقتصادی می‌تواند برای صاحبش سرمایه‌ی فرهنگی و اجتماعی به وجود بیاورد، متقابلاً سرمایه‌ی فرهنگی نیز با کارکرد خود می‌تواند سرمایه‌ی اقتصادی را به وجود آورد (بورديو، ۱۹۹۷: ۵۱).

منش و میدان از نظر بورديو

بورديو از مفاهیم منش و میدان استفاده می‌کند، تا خطوط اصلی رویکرد خود را به جامعه‌شناسی بیان کند. منش به آمادگی‌هایی اشاره دارد که عامل انسانی در طی فرایندهای یادگیری و جامعه‌پذیری در طول زندگی کسب می‌کند. این آمادگی به فرد توانایی واکنش ناخودآگاهانه را که می‌تواند توأم با خلاقیت نیز باشد به موقعیت‌ها و شرایط اجتماعی می‌دهد. در حالی که این آمادگی‌ها در تجربه‌ی اجتماعی محقق می‌شود، ولی آنها به قواعدی که بر رفتار حاکم هستند، قابل تحویل نیستند. این آمادگی‌ها تقریباً احساس عامل انسانی در این‌باره هستند که او چگونه در موقعیت عمل کند. آنها در معنای دقیق کلمه از نوعی انعطاف‌پذیری برخوردارند که پایداری نظم اجتماعی و تحول‌پذیری آن را بطور هم‌زمان توضیح می‌دهد؛ بنابراین اگر منش به بورديو اجازه می‌دهد تا درباره‌ی عامل نظریه‌پردازی کند، میدان نظریه‌ی او درباره‌ی عینیت موقعیت اجتماعی سخن می‌گوید. بر اساس نظریه‌ی بورديو، جامعه متشکل از سلسله مراتب ساخت‌یافته از میدان‌های نسبتاً مستقل تعریف می‌گردد، که افراد بر اساس منش‌های خود وارد آن شده و در شرایط توأم با

¹ objectified cultural capital

² institutionalized cultural capital

تضاد و رقابت مستتر در این میدان‌ها که البته بازتولید شونده و قابل تغییر نیز هستند، درگیر می‌شوند. هر میدان (مانند میدان سیاسی، ادبیات، اقتصاد، هنر، ورزش، آموزش و ...) بر حسب روابط فرهنگی و سیاسی که توسط کنشگران آن تعریف شده و مرتبه‌بندی شده است مشخص می‌شود. با این حال نباید میدان را به مثابه‌ی ساختار ثابتی در نظر گرفت که مستقل از کنشگران وجود دارد. بلکه کنش‌های کنشگران در میدان این روابط را حفظ (و یا بازتولید) می‌کند و کم و بیش تغییر می‌دهد (بورديو، ۱۹۹۰: ۳۵). کنشگران درون هر میدان برای تصاحب منابع آن به رقابت می‌پردازند. این منابع ممکن است مادی باشند، نظیر: (درآمد و ثروت) و یا نمادین (برای مثال قدرت سیاسی، به رسمیت شناختن و منزلت) به دست گرفتن کنترل منابع، بستگی به سرمایه‌ی کنشگران و مهارت‌ها، عادات (و یا شانس) دارد که کنشگران با آن سرمایه‌ی خود را مصرف می‌کنند. البته باید تأکید کرد که سرمایه نباید بعنوان یک منبع صرفاً مادی (نظیر ثروت) در نظر گرفته شود، بلکه سرمایه همچنین می‌تواند نمادین (میزان پرستیژ و یا افتخار) و فرهنگی (قابلیت‌ها و دانش فرهنگی هر کس مانند توانایی‌های اکتسابی اجتماعی برای فهم آثار هنری) نیز هست. بورديو معتقد است که توزیع همهی شکل‌های سرمایه نابرابر است و ریشه در ساختار طبقاتی دارد. بورديو این نظریه را مطرح می‌سازد که همهی رسوم و نهادهای فرهنگی از سلايق هنری، سبک لباس، عادات غذا خوردن گرفته تا دین، علم، فلسفه و زبان همگی متضمن منافعی هستند که به ایجاد تمایزات بین افراد منجر می‌شود. به این طریق وی یک نظریه‌ی قشربندی را مطرح می‌سازد که نه صرفاً بر مبنای دارایی‌های اقتصادی و رابطه با تولید آن‌گونه که مارکس مطرح می‌کرد، یا بر مبنای قدرت و منزلت آن‌گونه و بر تأکید نمود، بلکه همهی رفتارها، کنش‌ها و عادات و شیوه‌ی زندگی افراد قائل به شکل‌گیری تمایزات بین افراد می‌گردد. بورديو ضمن اینکه بر نفع محور بودن همهی اشکال رفتار و عادات و رسوم تأکید می‌کند، از یک‌سو تمایزات موجود بین انواع کنش و بر را (عقلانی - ارزشی، عقلانی - ابزاری، عاطفی و سنتی) در هم می‌ریزد و مبنای همهی آن‌ها را منافع معرفی می‌کند (بورديو، ۱۹۹۷: ۱۷).

منابع سرمایه فرهنگی

۱- خانواده: در همهی فرهنگ‌ها، خانواده رکن و عامل اصلی اجتماعی‌شدن کودکان است. با وجود اینکه عرصه‌ی خانواده بسیار کوچک است، اما کودکان به نحوی تربیت می‌شوند که سالیان متوالی و یا به عبارتی، تمامی عمر، ضمن پذیرش جامعه، انتظارات آن

را از خود برآورده کنند. پاسخ دادن به انتظارات جامعه، ناشی از شیوه‌های رفتاری است که فرد در زمان کودکی، از طریق ارتباط تنگاتنگ خانواده با محیط اجتماعی برقرار کرده است. به این دلیل، وقتی کودک پا به مدرسه می‌گذارد، با خود الگوهایی به مدرسه می‌برد که نشأت گرفته از خانواده است و همین الگوها تأثیر بسیار زیادی در آموزش‌های نهادینه شده دارد و این آموزش‌ها به نحوی در تقویت رفتارها و منش‌های خانوادگی دخالت می‌نمایند (بوردیو، ۱۳۸۰: ۵۵).

۲- طبقات اجتماعی: بحث اصلی بوردیو، در مورد سرمایه‌ی فرهنگی، در ارتباط با طبقات اجتماعی است. به زعم بوردیو، این طبقات اجتماعی بالا هستند که سرمایه‌ی فرهنگی خاصی را در سلسله مراتب قشریندی اقتصادی به خود اختصاص داده‌اند، به نحوی که افرادی که در سلسله مراتب اجتماعی و اقتصادی بالاتر قرار دارند. نوع مصرف کالاهای فرهنگی، ارائه‌ی روش‌ها، منش‌ها و الگوهای متفاوتی دارند و از نظر تحصیلی، فرزندان این طبقات بالا هستند که بیشتر به سرمایه‌ی فرهنگی دست می‌یابند. افراد این طبقات، به واسطه‌ی برخورداری از امکانات بیشتر و نوع سلیقه و ذائقه‌ی متفاوت، در انجام بازدیدها از نمایشگاه‌های فرهنگی، خرید کتاب، مسافرت‌ها و بطور کلی، دستیابی به امکانات و لوازم فرهنگی، از منزلت برتری برخوردارند (همان: ۶۳).

توسعه فرهنگی و سرمایه فرهنگی

در هر جامعه‌ای سرمایه‌ی فرهنگی هر فردی که ارتقاء یابد کمک مؤثری بر بسط توسعه‌ی فرهنگی داشته است. سرمایه‌ی فرهنگی به نظر پیر بوردیو به سه شکل وجود دارد: در حالت متجسد (یعنی به کتب، تصاویر، لغت‌نامه، ادوات و ماشین‌آلات و ...)، در حالت نهادینه شده، چون مدارک تحصیلی و سایر مدارک تخصصی که ضمانت‌کننده سرمایه‌ی فرد است. بوردیو آن‌ها را بررسی کرده است. توسعه‌ی فرهنگی از طریق حالت متجسد به دنبال اشاعه و بسط رفتارها و شیوه‌های تربیتی که در یک فرهنگ وجود دارد، تجسد می‌بخشد و به صورت جزئی از کالبد در آمدن، به کالبد پیوستن و جزئی از آن شدن است. این فرایند را باید اکتسابی در جامعه در نظر داشت، در حالت عینیت‌یافتگی باید به اشیای مادی، و رسانه‌هایی چون نوشته‌ها، نقاشی‌ها، بناهای تاریخی، ابزارها، و غیره که عینیت دارند، توجه کرد؛ در این حالت کالاهای فرهنگی را می‌توان هم بطور مادی به تملک در آورد، که مستلزم سرمایه‌ی اقتصادی است و هم بطور نمادین - که مستلزم سرمایه‌ی فرهنگی است - در حالت نهادینه شده، سرمایه‌ی فرهنگی به شکل و مدارج

آموزشی و امتیازات ضمانت شده همراه است، که نقش مؤثر در بسط توسعه‌ی فرهنگی دارد. بورديو در این سه وجه اشاره به تمایلات و گرایش‌های روانی افراد، میزان مصرف کالاهای فرهنگی و ارتقاء مدارک، مدارج تحصیلی و علمی - فرهنگی افراد جامعه می‌کند که در سنجش هویت فرهنگی و توسعه‌ی پایدار فرهنگی جوامع نقش دارد.

پیشینه پژوهش

الف) تحقیقات داخلی

در ایران نیز تحقیقات پراکنده‌ای در زمینه‌ی تحرک اجتماعی انجام شده است. مقدس (۱۳۷۵)، پژوهشی تحت عنوان: تحرک اجتماعی در جامعه‌ی شهری ایران با تأکید به استان‌های شیراز و کهگیلویه و بویراحمد (شهرهای شیراز و یاسوج) با هدف شناخت و تبیین تحرک هم در سطح درون نسلی و هم در سطح بین نسلی با حجم نمونه ۲۲۰۰ نفر با روش پیمایشی مورد بررسی قرار داده است. یافته‌های وی نشان داد که تحرک شغلی در جامعه‌ی شهری ایران، بیشتر از نوع بین نسلی و افقی است که بر اثر تغییر در ساختار شغلی جامعه‌ی شهری حاصل شده است. مقایسه‌ی دو شهر شیراز و یاسوج نشان می‌دهد که در شیراز تحرک صعودی و در یاسوج تحرک افقی شایع‌تر است. به علاوه در شیراز زنان بیشتر از مردان متکی به تحصیلات همسران خود هستند و تحرک طبقاتی، بستگی به ثروت و قدرت دارد که در اختیار سرمایه‌داران، مالکان و مدیران اجرایی می‌باشد (مقدس، ۱۳۷۵).

کاظمی‌پور پژوهشی را تحت عنوان: ساختار طبقاتی و چگونگی تحرک اجتماعی بین نسلی مردان در شهر تهران، انجام داده است. نتایج و یافته‌های تحقیق نشان داد که شهر تهران از نظر ساختار طبقاتی جامعه‌ای باز بوده ولی میزان جابه‌جایی و تحرک اجتماعی فقط در حد یک طبقه بوده است. وی، عوامل عمده‌ی دخیل در تحرک اجتماعی را شامل حجم خانواده، نژاد، قومیت، جنسیت، حق تقدم فرزندان، تحصیلات، ازدواج، مهاجرت، چشم‌پوشی از منافع آتی به خاطر منافع آتی، برنامه‌های دولتی و اصل و نسب خانوادگی معرفی نموده است (کاظمی‌پور، ۱۳۷۸).

قائم‌زاده پژوهشی را تحت عنوان: عوامل مؤثر بر تحرک درون نسلی و بین نسلی در شهر همدان، انجام داده است. نتایج و یافته‌ها نشان داد در زمینه‌ی تحرک درون‌نسلی از بین متغیرهای مختلفی مانند قومیت، مهاجرت، بُعد خانوار، تعداد فرزندان، تحصیلات پدر، تحصیلات مادر، شغل پدر، شغل اول فرد، تحصیلات فرد مؤثر می‌باشد؛ همچنین ۲۹ درصد

از نمونه‌ها، تحرک اجتماعی صعودی، ۳۵ درصد تحرک اجتماعی افقی و ۲۲ درصد نیز تحرک اجتماعی نزولی و ۱۴ درصد، هیچ تحرکی نداشته‌اند (فائمی‌زاده، ۱۳۸۶).

زارع و لطفی پژوهشی را تحت عنوان: بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر تحرک اجتماعی بین نسلی در شهر کرمانشاه، بین مردان ۲۰ تا ۵۰ سال با حجم نمونه‌ی ۳۰۰ نفر انجام دادند. آنان شاخص تحرک را، متفاوت بودن رتبه‌ی منزلت شغلی فرزند در مقایسه با پدر در نظر گرفتند. یافته‌های آنان نشان داد ۱۸/۷ درصد افراد پاسخگو دارای تحرک صعودی، ۲۵/۷ درصد دارای تحرک افقی، ۲۹/۷ دارای تحرک نزولی بوده‌اند و ۲۶ درصد پاسخگویان هیچ‌گونه تحرکی نداشته‌اند. در مجموع، ۱۸ درصد تغییرات متغیر وابسته میزان تحرک اجتماعی توسط متغیرهای مستقل سرمایه‌ی اجتماعی خانواده و پایگاه اجتماعی - اقتصادی و تحصیلات فرد تبیین می‌شود و مابقی مربوط به سایر متغیرهاست (زارع و لطفی، ۱۳۹۲).

(ب) تحقیقات خارجی

گلدثورپ^۱ پژوهشی را در زمینه‌ی تحرک اجتماعی در کشور انگلیس، با هدف بررسی میزان تحرک اجتماعی مردان و نقش طبقات اجتماعی در تحرک اجتماعی، بین مردان ۲۵ تا ۵۵ سال با حجم نمونه‌ی ۲۵۰۰ نفر مورد بررسی قرار داد. روش مورد استفاده در تحقیق ترکیبی از روش اسنادی و پیمایشی است. نتایج حاصل از تحقیقات وی نشان می‌دهد که طبقات اجتماعی بالای انگلیسی، با وادار کردن فرزندان خود به تحصیل در رشته‌های تحصیلی خاص، خواهان حفظ جایگاه و موقعیت طبقاتی خود هستند. یعنی امکان تحرک اجتماعی بیشتر در طبقات بالا وجود داشت و از طرفی آنان سعی می‌کردند موقعیت اجتماعی و اقتصادی خودشان را حفظ نمایند (گلدثورپ، ۲۰۰۰).

برین^۲ پژوهشی را تحت عنوان: مطالعه‌ی تطبیقی تحرک اجتماعی در یازده کشور اروپایی، با هدف شناخت تغییرات تحرک اجتماعی طی زمان (۳۰ سال) از اوایل دهه‌ی ۱۹۷۰ تا اواخر دهه‌ی ۱۹۹۰ انجام داد. یافته‌ها نشان داد، در کشورهای مورد مطالعه تفاوت در میزان تحرک اجتماعی مردان و زنان در دهه‌ی ۱۹۹۰ نسبت به دهه‌ی ۱۹۷۰ بسیار کم شده است و این مسئله به کاهش جمعیت کشاورزان در این کشورها مربوط است. برین از روندهای دیگری همچون افزایش نیروی کار بخش خدمات و کاهش مشاغل

^۱ Goldthorpe

^۲ Breen

یدی یاد می‌کند که در دوره‌ی مورد مطالعه به وضوح قابل شناسایی است. برین در تحلیل وضعیت تحرک اجتماعی در کشورهای مورد مطالعه از دو روند گذار یاد می‌کند که یکی گذار از جوامع کشاورزی به جوامع صنعتی و دیگری گذار از جوامع صنعتی به جوامع مابعد صنعتی است (برین، ۲۰۰۴).

پین و رابرتز^۱ پژوهشی را تحت عنوان: بررسی تحرک اجتماعی در کشور انگلستان، در سال ۱۹۹۲ با هدف بررسی شرایط اقتصادی، اجتماعی و اقتصادی بر میزان تحرک اجتماعی انجام داده‌اند. جامعه‌ی آماری مورد مطالعه آنان تمام مردان و زنان ۳۰ تا ۶۰ سال بود. نتایج یافته‌های آنان نشان می‌دهد، انگلستان در سال‌های ۱۹۷۲ تا ۱۹۹۲، فرصت‌های تحرک بیشتری را در اختیار مردان جامعه نسبت به زنان خود قرار داده و به سوی یک جامعه‌ی باز حرکت کرده است. نگارندگان دلیل عمده‌ی این امر را، تبدیل جامعه‌ی کشاورزی به جامعه‌ی صنعتی، و افزایش تحصیلات مردان نسبت به زنان در دهه‌ی ۷۰ می‌داند؛ همچنین فرصت‌های آموزشی بیشتر برای مردان امکان تحرک را برای آنان بیشتر مهیا کرده بود. این روند سپس در سال‌های میانی دهه‌ی ۹۰ کند شده و فرصت‌ها برای تحرک صعودی مردان کاهش یافته است (پین و رابرتز، ۲۰۰۲).

فرضیات پژوهش

- ۱- بین سرمایه‌ی فرهنگی تجسم‌یافته با تحرک اجتماعی میان نسلی شهروندان گرگان رابطه وجود دارد.
- ۲- به نظر می‌رسد تحرک اجتماعی بین دو جنس در شهر گرگان با هم متفاوت می‌باشد.

روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق، جامعه آماری، حجم نمونه

این تحقیق از منظر نوع روش بکار رفته از سنخ پیمایشی است. برای گردآوری داده‌ها از تکنیک مصاحبه‌ی عمیق و سرانجام پرسشنامه‌ی محقق ساخته استفاده شد. برای تعیین اعتبار پرسشنامه از تکنیک اعتبار صوری و همچنین اعتبار محتوا استفاده گردید. میزان

^۱ Pain and Roberts

پایایی با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ $0/82$ تعیین گردید. واحد تحلیل در این پژوهش، فرد پاسخگو می‌باشد.

جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه‌ی زنان و مردان ۳۰ تا ۵۴ ساله‌ی ساکن در شهر گرگان است که تعداد آنها بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ برابر با ۷۴۰۴۷ و تعداد زنان برابر با ۷۲۱۹۱ نفر بوده که جمعاً ۱۴۶۲۳۸ نفر می‌باشند و تفاوت زیادی از منظر تعداد، بین زنان و مردان وجود ندارد؛ لذا برای هر دو گروه حجم نمونه‌ی یکسانی در نظر گرفته، و برای انتخاب نمونه‌ها از روش نمونه‌گیری تصادفی چند مرحله‌ای استفاده شد. حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران ۳۸۴ نفر تعیین گردید. بر اساس اطلاعات اخذ شده از شهرداری گرگان، شهر به سه منطقه تقسیم شده و از درون هر منطقه نواحی را به شکل تصادفی انتخاب و از درون هر نواحی تعدادی بلوک به شکل تصادفی انتخاب گردید. جهت انتخاب اولین نمونه، از بین عدد ۱ تا ۹، یک عدد را تصادفی انتخاب نموده که عدد انتخاب شده ۶ بوده؛ لذا اولین نمونه‌ی مورد مطالعه ساختمان ششم در هر بلوک بوده و در تمامی بلوک‌ها، ابتدا شمال شرقی بلوک‌ها مشخص گردیده و فاصله‌ی بین نمونه‌ها عدد شش انتخاب گردید و با در نظر گرفتن ویژگی‌های سنی و جنسی در هر بلوک پنج شهروند زن و پنج شهروند مرد انتخاب گردید. برای توصیف داده‌ها، از تکنیک‌های موجود در آمار توصیفی و برای شناخت رابطه و یا اثر متغیرها بر یکدیگر از آزمون (ضریب پیرسون) استفاده گردید.

تعریف نظری و عملیاتی متغیرها

متغیر وابسته: تحرک اجتماعی: شامل هر گونه جابه‌جایی انسان در مکان، در زمان و در ساختارهای اجتماعی است. روش سنجش، تفاوت موقعیت اقتصادی، اجتماعی فرد با موقعیت اقتصادی، اجتماعی والدین او. که شامل نوع شغل، وضعیت مسکن، متراژ مسکن، ارزش مسکن، منطقه‌ی محل سکونت، نوع خودرو و ارزش خودرو فرزندان و والدین آنها در میزان تحرک اجتماعی سنجش می‌شود.

متغیر مستقل: سرمایه‌ی فرهنگی تجسم یافته (ذهنی): شامل حافظه، مهارت‌های تجربی و رفتاری و معلومات کسب شده، از سرمایه‌های بدنی و فردی محسوب می‌شوند. برای شناخت سرمایه‌ی فرهنگی تجسم یافته از میزان مطالعه کتب و مجلات و نشریات در شبانه‌روز، میزان گوش کردن به رادیو و تماشای تلویزیون، میزان رفتن به سالن‌های

نمایشی و نمایشگاه‌ها و گالری‌ها، کنسرت موسیقی و میزان برخورداری از مهارت موسیقی، نقاشی، تسلط به زبان‌های بیگانه، داشتن مهارت‌های یدی، ورزشی و علمی ارزیابی می‌شود.

یافته‌های پژوهش

جدول ۱: توزیع فراوانی پاسخگویان مورد مطالعه بر حسب جنسیت

جنسیت	تعداد	درصد
مرد	۱۹۳	۵۰/۳
زن	۱۹۱	۴۹/۷
جمع	۳۸۴	۱۰۰

(مأخذ: یافته‌های تحقیق)

از مجموع ۳۸۴ پاسخگوی مورد مطالعه ۵۰/۳ درصد مرد و ۴۹/۷ درصد زن می‌باشند.

جدول ۲: توزیع فراوانی پاسخگویان مورد مطالعه بر حسب سن

سن	تعداد	درصد
۳۰ تا ۳۴ ساله	۷۸	۲۰/۳
۳۵ تا ۳۹ ساله	۷۷	۲۰/۱
۴۰ تا ۴۴ ساله	۷۶	۱۹/۸
۴۵ تا ۴۹ ساله	۷۶	۱۹/۸
۵۰ تا ۵۴ ساله	۷۷	۲۰/۱
جمع	۳۸۴	۱۰۰
میانگین	۴۲/۳ سال	

(مأخذ: یافته‌های تحقیق)

از نظر گروه سنی، ۲۰/۳ درصد در گروه سنی ۳۰ تا ۳۴ ساله، ۲۰/۱ درصد در گروه‌های سنی ۳۵ تا ۳۹ سال و ۱۹/۸ درصد در گروه‌های سنی ۴۰ تا ۴۴ سال و ۱۹/۸ درصد در گروه‌های سنی ۴۵ تا ۴۹ ساله و ۲۰/۱ درصد در گروه‌های سنی ۵۰ تا ۵۴ ساله داشته و میانگین سن آنان ۴۲/۳ سال بوده است.

جدول ۳: توزیع فراوانی پاسخگویان مورد مطالعه بر حسب میزان تحصیلات

میزان تحصیلات		پاسخگویان		پدران	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
بی سواد	۰	۰	۰	۱۹۱	۴۹/۷
ابتدایی و راهنمایی	۷۶	۱۹/۸	۱۲۵	۳۲/۶	
متوسطه و دیپلم	۷۶	۱۹/۸	۴۰	۱۰/۴	
فوق دیپلم و لیسانس	۱۹۴	۵۰/۵	۲۸	۱۰/۳	
فوق لیسانس و بالاتر	۳۸	۹/۹	۰	۰	
جمع	۳۸۴	۱۰۰	۳۸۴	۱۰۰	
میانگین	۳/۵۰ از ۵		۳/۴۲ از ۵		

(مأخذ: یافته‌های تحقیق)

از مجموع ۳۸۴ پاسخگوی مورد مطالعه ۱۹/۸ درصد میزان تحصیلات شان در حد راهنمایی، متوسطه و دیپلم، ۵۰/۵ درصد فوق دیپلم و لیسانس و ۹/۹ درصد میزان تحصیلات شان در حد فوق لیسانس و بالاتر است. مقایسه‌ی درصدها نشان می‌دهد اکثریت پاسخگویان (۵۰/۵ درصد) میزان تحصیلات شان در حد فوق دیپلم و لیسانس و همچنین ۴۹/۷ درصد پاسخگویان، پدران شان بی سواد، ۳۲/۶ درصد در حد ابتدایی و راهنمایی، ۱۰/۴ درصد متوسطه و دیپلم و ۱۰/۳ درصد میزان تحصیلات شان در حد فوق دیپلم و لیسانس و میانگین میزان تحصیلات پاسخگویان در حالت رتبه‌ای ۳/۵۰ از ۵ و پدران ۲/۴۲ از ۵ بوده است.

جدول ۴: توزیع فراوانی میزان برخورداری پاسخگویان و والدین از سرمایه‌ی فرهنگی

تجسم یافته (درونی شده)

گزینه‌ها	پاسخگویان	درصد	والدین	درصد
هیچ و خیلی کم	۱۲۳	۳۲	۲۲۰	۵۷/۳
کم	۱۴۶	۳۸	۱۳۷	۳۵/۷
متوسط	۸۰	۲۰/۸	۲۷	۷
زیاد	۳۱	۸/۱	۰	۰
خیلی زیاد	۴	۱/۱	۰	۰
جمع	۳۸۴	۱۰۰	۳۸۴	۱۰۰
میانگین	۲/۰۸ از ۵		۱/۵۰ از ۵	

(مأخذ: یافته‌های تحقیق)

داده‌های موجود در جدول فوق نشان می‌دهد از مجموع ۳۸۴ پاسخگوی مورد مطالعه ۳۲ درصد میزان برخورداری‌شان از سرمایه‌ی فرهنگی درونی‌شده در حد هیچ و خیلی کم، ۳۸ درصد در حد کم، ۲۰/۸ درصد در حد متوسط، ۸/۱ درصد در حد زیاد و ۱/۱ درصد میزان برخورداری‌شان از سرمایه‌ی فرهنگی درونی‌شده در حد خیلی زیاد بوده است. میزان برخورداری والدین پاسخگویان از سرمایه‌ی فرهنگی تجسم‌یافته در حد هیچ و کم ۵۷/۳ و در حد کم ۳۵/۷ و در حد متوسط ۷ درصد می‌باشد. میانگین میزان سرمایه‌ی فرهنگی تجسم‌یافته‌ی پاسخگویان در حالت رتبه‌ای ۲/۰۸ از ۵ و میانگین میزان برخورداری والدین‌شان از سرمایه‌ی فرهنگی درونی‌شده ۱/۵۰ از ۵ بوده است.

آزمون فرضیه: بین سرمایه‌ی فرهنگی درونی‌شده (تجسم‌یافته) با تحرک اجتماعی میان نسلی شهروندان ساکن در شهر گرگان رابطه وجود دارد.

جدول ۵: خلاصه نتایج محاسبات در زمینه‌ی رابطه‌ی بین سرمایه‌ی فرهنگی درونی‌شده

(تجسم‌یافته) با تحرک اجتماعی میان نسلی آنان

متغیر مستقل	نام تکنیک	مقدار	سطح معناداری	متغیر وابسته	نتایج
سرمایه‌ی فرهنگی درونی‌شده (تجسم‌یافته)	پیرسون	۰/۱۶۱	۰/۰۴۵	تحرک میان نسلی	وجود رابطه‌ی معنادار

(مأخذ: یافته‌های تحقیق)

نتایج محاسبات ضریب همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که مقدار (۰/۱۶۱) و سطح معناداری محاسبه شده (۰/۰۴۵)، فرضیه‌ی تحقیق H_1 « بین سرمایه‌ی فرهنگی درونی‌شده (تجسم‌یافته) با تحرک اجتماعی میان نسلی شهروندان ساکن در شهر گرگان رابطه وجود دارد»؛ در سطح ضریب اطمینان بیش از ۹۵ درصد تأیید و فرضیه‌ی صفر H_0 « بین سرمایه‌ی فرهنگی درونی‌شده (تجسم‌یافته) با تحرک اجتماعی میان نسلی شهروندان ساکن در شهر گرگان رابطه وجود ندارد»؛ رد می‌گردد.

آزمون فرضیه: جنسیت پاسخگویان باعث تفاوت در میزان تحرک اجتماعی میان نسلی آنان می‌گردد.

جدول ۶: خلاصه محاسبات آزمون t در زمینه‌ی تفاوت‌پذیری میزان تحرک اجتماعی پاسخگویان

از متغیر جنسیت

جنسیت	تعداد	میانگین	نام آزمون	درجه‌ی آزادی	مقدار	سطح معنی‌داری
مرد	۱۹۳	۳/۰۵۰	t	۳۷۰	۲/۶۳۸	۰/۰۰۹
زن	۱۹۱	۲/۲۶۸				

(مأخذ: یافته‌های تحقیق)

با توجه به مقدار t محاسبه شده (۲/۶۳۸) و سطح معنی‌داری محاسبه شده ($sig=0/009$) می‌توان گفت فرض تحقیق (H_1) «جنسیت پاسخگویان باعث تفاوت در میزان تحرک اجتماعی میان نسلی آنان می‌گردد» در سطح ضریب اطمینان بیش از ۹۵ درصد تأیید و فرض صفر تحقیق (H_0) «جنسیت پاسخگویان باعث تفاوت در میزان تحرک اجتماعی میان نسلی آنان نمی‌گردد» رد می‌گردد. با توجه به میانگین‌های محاسبه شده (میزان تحرک اجتماعی میان نسلی مردان ۳/۰۵۰ از ۵) و زنان (۲/۲۶۸ از ۵) می‌توان ارزیابی نمود که میزان تحرک اجتماعی میان نسلی مردان بیشتر از زنان بوده است.

بررسی مقایسه‌ای میزان تحرک میان نسلی پاسخگویان

برای شناخت میزان تحرک میان نسلی پاسخگویان، پایگاه اقتصادی و اجتماعی پاسخگویان را با پایگاه اقتصادی و اجتماعی والدین آنها مقایسه نموده و سه حالت تحرک نزولی، افقی و صعودی را بدست آورده که نتایج در جدول ذیل آمده است.

جدول ۷: توزیع فراوانی وضعیت تحرک میان نسلی پاسخگویان

وضعیت تحرک میان نسلی	تعداد	درصد
تحرک نزولی	۳۳	۸/۶
تحرک افقی	۹۲	۲۴
تحرک صعودی	۲۵۹	۶۷/۴
جمع	۳۸۴	۱۰۰

(مأخذ: یافته‌های تحقیق)

داده‌های موجود در جدول فوق نشان می‌دهد از مجموع ۳۸۴ پاسخگوی مورد مطالعه، ۸/۶ درصد آنان در مقایسه با پایگاه اقتصادی و اجتماعی والدین‌شان دارای تحرک میان نسلی نزولی، ۲۴ درصد دارای تحرک میان نسلی افقی و ۶۷/۴ درصد دارای تحرک

میان نسلی سعودی بوده‌اند. مقایسه‌ی درصدها نشان می‌دهد اکثریت پاسخگویان (۶۷/۴ درصد) در مقایسه با پایگاه اقتصادی و اجتماعی والدین‌شان، دارای تحرک میان نسلی سعودی بوده‌اند.

نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر، در ایران به ویژه در شهر گرگان، تحرک اجتماعی بین‌نسلی وجود دارد. این بدان معناست که جامعه از قشربندی بسته‌ای برخوردار نیست که مجالی برای جابجایی و تغییر اقدار و طبقات فراهم نکند. بلکه برعکس تحرک طبقاتی مشاهده می‌شود. در این زمینه باید تأیید کرد که تحولات ساختاری، تأثیر مهمی در تحرک اجتماعی دارند که نباید آنها را نادیده گرفت. تغییرات اجتماعی - فرهنگی مانند شهرنشینی، مهاجرت، ارتباطات و صنایع رسانه‌ای، مبادلات فرهنگی گسترش آموزش عالی و در نتیجه آنها، ارتقای میزان مهارت‌ها، توانایی‌های فردی و شکل‌گیری نگرش‌های جدید نقش بارزی داشته که هماهنگی با این تغییرات، امکان و افزایش تحرک اجتماعی بین‌نسلی را فراهم می‌کند. با استناد به نظر بوردیو، و یافته‌های کاظمی‌پور (۱۳۷۴) و قائمی‌زاده (۱۳۸۱)، افرادی که بیشترین مهارت در زمینه‌ی شغلی و فنی و حرفه‌ای و یا مهارت‌های اجتماعی - فرهنگی و آموزشی را کسب نموده باعث افزایش در میزان تحرک اجتماعی‌شان می‌گردد. نظریه فوق در شهر گرگان مورد تأیید قرار گرفت. کسب مهارت‌های علمی، آموزشی و تخصصی منجر به بالا رفتن منزلت اجتماعی، اقتصادی و افزایش پایگاه اقتصادی - اجتماعی افراد شده که این امر، باعث افزایش تحرک اجتماعی می‌گردد. تحلیل نتایج مربوطه به تحرک اجتماعی بین نسلی نشان داد که عامل جنسیت در میزان تحرک اجتماعی اثرگذار بوده و تفاوت معناداری بین میزان تحرک اجتماعی زنان با مردان می‌باشد و به نفع مردان است. با توجه به اینکه آگاهی از تحرک اجتماعی زنان بعنوان نیمی از جمعیت جامعه می‌تواند در برنامه‌ریزی بهتر جامعه مؤثر باشد، بایستی در این زمینه سرمایه‌گذاری بیشتری صورت بگیرد. در هر جامعه‌ای سرمایه‌ی فرهنگی هر فردی که ارتقاء یابد کمک مؤثری بر اشاعه‌ی توسعه‌ی فرهنگی داشته است، توسعه‌ی فرهنگی از طریق حالت متجسد به دنبال گسترش رفتارها و شیوه‌های تربیتی که در یک فرهنگ وجود دارد، تجسد بخشیده و به صورت جزئی از کالبد در آمدن، به کالبد پیوستن و جزئی از آن شدن است. در حالت عینیت‌یافتگی باید به اشیای مادی و رسانه‌هایی چون نوشته‌ها،

نقاشی‌ها، بناهای تاریخی، ابزارها، و غیره که عینیت دارند، توجه کرد؛ در این حالت کالاهای فرهنگی را می‌توان هم بطور مادی به تملک در آورد، که مستلزم سرمایه‌ی اقتصادی است و هم بطور نمادین که مستلزم سرمایه‌ی فرهنگی است. در حالت نهادینه شده، سرمایه‌ی فرهنگی به شکل و مدارج آموزشی و امتیازات ضمانت شده همراه است که نقش مؤثر در بسط توسعه‌ی فرهنگی دارد.

پیشنهادات پژوهش

- ۱- مسئولین و برنامه‌ریزان سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشور نسبت به شناسایی راه‌های افزایش سرمایه‌ی فرهنگی تجسم‌یافته افراد و نقش‌آفرینی بیشتر این متغیر اقدام نمایند. به واسطه‌ی وجود رابطه‌ی معنادار بین این متغیر با متغیر وابسته؛ بستر و شرایط را برای افزایش میان‌برخورداری شهروندان از سرمایه‌ی فرهنگی تجسم‌یافته و به تبع آن افزایش میزان تحرک اجتماعی میان نسلی شهروندان را فراهم آورند.
- ۲- بهره‌مندی از تجربه و خلاقیت‌های فردی و جمعی، تشویق و تقویت دوره‌های آموزش عالی، برای ارتقاء توسعه‌یافتگی در ایران بسیار مؤثر است.
- ۳- سرمایه‌گذاری بیشتر بر روی منابع نیروی انسانی صورت پذیرد. این مسئله دسترسی به فرصت‌های جهانی را فراهم می‌کند، شهروندان سالم و خوب را تربیت و به انسجام جامعه کمک می‌کنند، تا تحرکی در تمام جنبه‌های فرهنگ و زندگی را بوجود می‌آورد.
- ۴- با توجه به تفاوت جنسیت در میزان تحرک اجتماعی که به نفع مردان می‌باشد، پیشنهاد می‌گردد مسئولین و برنامه‌ریزان سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دلایل پایین بودن میزان تحرک اجتماعی را واکاوی نمایند و بستر و شرایط را برای افزایش میان‌برخورداری زنان از سرمایه‌ی فرهنگی درونی شده و به تبع آن افزایش میزان تحرک اجتماعی میان نسلی شهروندان را فراهم آورند و برنامه‌ریزی دقیق در زمینه‌ی بکارگیری توانمندی زنان در بخش‌های مختلف جامعه صورت پذیرد؛ تا امکان حصول تحرک را در زنان بیشتر فراهم آورد.
- ۵- پیشنهاد می‌گردد تحقیقات مشابه‌ای در سایر شهرها و استان‌ها صورت گیرد تا تصویر جامع‌تری از تأثیر سرمایه‌ی فرهنگی بر تحرک اجتماعی در سطح کلان ترسیم گردد.

۶- از آنجایی که پژوهش در زمینه‌ی تحرک اجتماعی مستلزم گرفتن برخی اطلاعات آماری می‌باشد، بایستی تمهیداتی فراهم شود تا پژوهشگران جهت دریافت اطلاعات آماری با مشکل نامه‌نگاری اداری و هزینه‌های پیشنهادی مرکز آمار ایران مواجه نشوند.

فهرست منابع:

- بورديو، پير (۱۳۷۸). "ذوق و سرمایه‌ی فرهنگی"، ترجمه‌ی لیلی مصطفوی، مجله‌ی نامه‌ی فرهنگ، شماره‌ی ۳۰.
- بورديو، پير (۱۳۸۰). نظریه‌ی کنش، ترجمه‌ی مرتضی مردی‌ها، تهران، انتشارات نقش و نگار.
- بورديو، پير (۱۳۹۱). تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی، ترجمه‌ی حسن چاوشیان، تهران، انتشارات نشر ثالث.
- ترنر، ج و بیگلی، الف (۱۳۶۹). پیدایش نظریه‌های جامعه‌شناسی، ترجمه‌ی عبدالعلی لهسایی‌زاده، انتشارات توتیا.
- درگاه ملی آمار ایران، سالنامه‌ی آماری کشور (۱۳۹۰). amar.sci.org.ir
- زارع، بیژن و لطفی، مهوش (۱۳۹۲). "بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر تحرک اجتماعی بین نسلی شهر کرمانشاه"، مجله‌ی مسائل اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره‌ی ۱، تابستان.
- قائم‌زاده، محمدسلیمان (۱۳۸۱). "تحرک اجتماعی و ساخت طبقاتی در همدان"، مجله‌ی جامعه‌شناسی ایران، دوره‌ی چهارم، شماره‌ی ۴، زمستان.
- قائم‌زاده، محمدسلیمان (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی قشربندی و تحرک اجتماعی، انتشارات دانشگاه بوعلی سینا.
- کاظمی پور، شهلا (۱۳۷۸). "الگوی در تعیین پایگاه اجتماعی، اقتصادی افراد و سنجش تحرک اجتماعی با تکیه بر مطالعه‌ی موردی شهر تهران"، نامه‌ی علوم اجتماعی، شماره‌ی ۱۴، پاییز و زمستان.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی، ترجمه‌ی منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.
- مقدس، علی‌اصغر و ایران محبوب، جلیل (۱۳۷۵). "تحرک اجتماعی و طبقاتی در شهرهای فارس و بوشهر"، مجله‌ی مطالعات اجتماعی ایران، انجمن جامعه‌شناسان ایران، شماره‌ی ۱، بهار.
- ملک، حسن (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی قشرها و نابرابری‌های اجتماعی، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ سوم.

Breen, R. (2004). *Social mobility In Euroup*, Oxford university prees, First publishe.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction, a social critique of the judgment of taste* (Translated by Richard Nice) Routledge, Cambridge, Harvard University press, Massachusetts.

Bourdieu, P. (1996). *The State Nobility*, Translated by Laurttac Clough. Oxford: Polity Press.

Coleman, James S. (1986). "Social Theory, social Reseach, and a Theory of action American", *journal of sociology*, 91: 1309-1333.

Goldthorpe, Johan H. (2000). *On Sociology: Numbers, Narratives and the Integration of Research and Theory*, Oxford University Press.

Matras, J. (1984). *Social inequality, stratification and mobility*, pratic, Hall, 7 Th,

Pinto, L. (1996). "The theory of Field & Sociology of Literatur Reflection on the work of pierre Bourdiou", in *international journal of Contemporay Sociology*, vol 32. No2, 177-186.

Payne, G. and J. R. (2002). "Opening and Closing the Gates: Recent Developments in British Male Social Mobility", *Sociological Research Online* 6(4). <http://www.socresonline.org.uk/6/4/payne>, (accessed May 2007).